

Reform, konzervatív fordulat vagy szerves folytatás?

IV. Béla kancelláriája a tatárjárás előtt (1220–1241)

Bevezetés

Őriznek az Országos Levéltárban egy 1235-ben kelt, eredetiben fennmaradt királyi oklevelet, amelynek terjengős arengája hosszan fejtegeti, hogy a királyi felségnek a hűséget bőven osztó kézzel (*manu largiflua*), valamint bőségesebb jutalmakkal (*premiis amplioribus compensanda*) kell viszonzoznia.¹ Az idézett oklevélrész egyértelműen a II. András nevével fémjelzett *novae institutiones*hez² köti az iratot, a diploma kiadója azonban nem II. András, hanem IV. Béla. Egy az új intézkedésekhez köthető arenga szereplése IV. Béla oklevelében azonban nem egyedi eset: ezek mind a herceg korában, mind a trónralépése utáni első években kibocsátott diplomákban is többször szerepelnek. IV. Béla már trónörökösként is azon dolgozott, hogy édesapja földadományait érvénytelenítse, azonban a birtokviszavételek csak II. András halálával vettek igazán nagy lendületet.³ Az örökadományok egész országra kiterjedő felülvizsgálatának éveiben vajon miért hirdetik az uralkodó oklevelei a királyi hatalom határtalan bőkezűségét?

Dolgozatomban a IV. Béla által 1220 és 1241 között kiadott eredeti szövegében fennmaradt diploma invocatióját, intitulióját, inscriptióját, salutatióját, arengáját és promulgatióját fogom elemezni különös hangsúlyt fektetve a különféle csoportok használatában beállt változásokra. A választott időkeret több szempontból magától értetődő: Béla herceg első oklevele ugyanis 1220-ból maradt ránk, ezen túl a tatárjárás nyilvánvalóan a kancellária működésében is cezúrát jelentett: például Miklós szebeni prépost, királyi alkancellár is a muhi csatában lelte halálát.⁴ Az oklevélformulák részletekbe menő

¹ RA 608. (CDES II. 1. sz. 3-5. p.) – Az egyes diplomák szövegének vizsgálatához használt oklevéltárakat csak abban az esetben közlöm zárójelben a regesztasorszám mögött, ha az adott oklevélből szó szerint idézek. Ugyanis ha minden esetben közöltem volna a teljes szövegű kiadás adatait, az indokolatlanul nagyra duzzasztotta volna a dolgozat jegyzetapparátusát. Ráadásul Szentpétery kritikai jegyzékében az említett kiadások többségének adatai megtalálhatók és ellenőrizhetők. A csak Fejér György által kiadott diplomáknak a szövegét mindig összeolvastam a DL-DF adatbázisban szereplő eredeti példányával, a DL-DF jelzetet abban az esetben adom meg, ha Fejér kiadása hibás. A vizsgált oklevelet szövegforrásainak teljes körű listájára lásd a függelék 1. sz. táblázatát. – Szeretném megköszönni a dolgozat írása közben nyújtott segítséget témavezetőmnek, Körmendi Tamás egyetemi docensnek, illetve a kézirat szakmai lektorálása során tett észrevételeket Zsoldos Atila akadémikusnak.

² Az új intézkedésekre legújabbán ld.: KRISTÓ 2001. (a korábbi irodalom ismertetésével), ZSOLDOS 2012., WEISZ 2012.

³ A birtokviszavételekre ld.: KRISTÓ 1984, 1345–1352., 1376–1379.

⁴ ZSOLDOS 2011, 110.

elemzésére Hajnal István egyáltalán nem tett kísérletet⁵ hasonlóan Szentpétery Imréhez.⁶ Az oklevélrészek szisztematikus elemzése ugyanakkor kimutathatja a kancellária működésében beállt változásokat pontosítva, kibővítve Hajnal eredményeit. Egy ilyen vizsgálat továbbá arra is rávilágíthat, hogy 1235 után volt-e az oklevéladásban olyan konzervatív fordulat, mint amilyen a királyi pecsétek stílusában kivethető.⁷

Hajnal IV. Béla eredetiben fennmaradt diplomáinak írásképvizsgálata alapján kimutatta a kancellária személyzetének jelentős fluktuációját. Eszerint Béla herceg okleveleinek felét külön kezek, tehát alkalmi *scriptorok* írták. 1235 és 1241 között pedig nem talált egy embert sem, akiről feltételezhető, hogy a kancelláriai teendők elsőrendű feladatai közé tartoztak volna.⁸ Szentpétery kiemelte, hogy IV. Béla uralkodásának első felében a *datum per manus* formulában jellemzően a kancellár szerepel, ugyanakkor ennek kitétele viszonylag ritka az oklevelekben 1255 előtt. Ugyanakkor Béla trónra lépésétől kezdődik rendszeresebben a napi kelet kitétele, emellett az egyszerűbb diplomákban egyre gyakoribb a kelet helyének is a szerepeltetése. Szentpétery olvasatában Béla herceg kiadványai nagyjából a királyiakat követik.⁹

Dolgozatomban az eredeti szövegekben fennmaradt 99 privilegiális oklevél oklevélrészzeit fogom elemezni két fejezetben. Az elsőben az erősen formulás oklevélrészeket – *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio*, *salutatio* és *promulgatio* – együttesen fogom vizsgálni, a másodikban az enyhén formulás arengákat fogom elemezni.

Stabilan formulás oklevélrészek

Béla herceg első diplomája 1220-ból annyira szorosan igazodik a királyi kancellária gyakorlatához, hogy azt akár ott is készíthették volna. II. András ünnepélyesebb privilegiális okleveleiben kizárólagos „*in nomine sancte trinitatis et individue unitatis*”¹⁰ *invocatiót* a király címfelsorolására épülő *intitulatio* követi: „*Bela Dei gratia Hungarie, Croatie, Dalmatie, Rame, Servie Lodomerieque, illustrissimi regis Andree filius, rex.*”¹¹ Ezután az ünnepélyesebb privilegiális diplomák formáit szorosan követve az *inscriptio* elhagyásával azonnal az „*in perpetuum*” *salutatio* következik,¹² majd az arenga után „*hinc est quod*” *promulgatio*, amely ekkor ugyancsak nagyon gyakori a királyi gyakorlatban.¹³

1222 és 1225 között mind az öt vizsgált oklevélrészben a kísérletezés nyomai láthatók, ekkora kialakul a hercegi kancelláriának a saját praxisa, amely azonban sok szempontból továbbra is a királyi gyakorlaton alapszik. *Invocatio*ja jellemzően ekkor még van az okleveleknek, azonban néha már elmarad.¹⁴ Béla herceg címfelsorolása ezekben az évek-

⁵ HAJNAL 1914.

⁶ SZENTPÉTERY 1930.

⁷ Ld.: TAKÁCS 2012, 37.

⁸ HAJNAL 1914, 8–9. Ld. még FEJÉRPATAKY 1885.

⁹ SZENTPÉTERY 1930, 84–85, 98–99, 107, 114–115. – Újabban Barabás Gábor vizsgálta a pápai kancellária hatását a magyar okleveles gyakorlatra: BARABÁS 2015a, 71–124. Elemzésének súlypontja azonban II. András kancelláriájára esik.

¹⁰ RA 567. (CDCr III. 186.)

¹¹ RA 567. (CDCr III. 186.)

¹² Ld.: VERES 2016, 11–14.

¹³ RA 567. (CDCr III. 186.) – II. András oklevelei közül ilyen *promulgatio* szerepel többek közt az alábbi diplomákban (1221): RA 365., 368.

¹⁴ 1222 és 1225 között 7 oklevélnek van *invocatio*ja (RA 568., 569., 570., 573., 574., 576.), 3-nak nincs (RA 571., 572., 575.).

ben jelentősen ingadozik, a rövidített intitutatio különféle változatait láthatjuk a kiadványokban.¹⁵ 1224-ben jelenik meg a későbbiekben jelentős „*Bela Dei gratia rex, primogenitus regis Hungarie*” címzés.¹⁶ 1222-től tűnnek föl az általános inscriptiók a hercegi oklevelekben, amelyek két csoportba sorolhatók, az egyiket az *omnibus ad quos presentes littere pervenerint* és változatai alkotják,¹⁷ a másikat pedig az *universis presentem paginam inspecturis* hosszabb és rövidebb szövegváltozatai.¹⁸ Fontos kiemelni, hogy a királyi kancellárián az 1220-as években ez volt a két leggyakrabban használt formulacsoport az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelekben.¹⁹ A salutatiookban az *in perpetuum* mellett nagy számban tűnnek fel új csoportok 1222 után, azonban ezek közül egy sem szerepel 1-2 oklevélnél többen, ugyanakkor a csoportok többségét a királyi kancellárián is használták.²⁰ Végezetül a promulgatiók között – ismét igazodva a II. András-féle gyakorlatához – egyaránt vannak átvezetők: „*hinc est quod*”,²¹ „*igitur*”,²² és teljesek is: „*ad notitiam igitur universorum volumus pervenire*.”²³ Hozzá kell tenni, hogy a salutatioéhoz hasonlóan a promulgatiók is igen sok csoportba sorolhatók, rajtuk egyértelműen a kísérelkezés nyomai láthatók. A stabilan formulás oklevélrészek szempontjából figyelemre méltó a 1225. év. Ekkor ugyanis a hercegi oklevéladó szerv szorosan illeszkedve a királyi kancelláriához, kétféle, egymástól a formulahasználat terén élesen elváló kiadványcsoportot bocsátott ki: egyszerűbb és ünnepélyesebb szerkezetű privilegialis okleveleket.²⁴

Béla 1226-ban Erdély élére került herceggént, ugyanebben az évben éles váltás figyelhető meg oklevéladó szervének gyakorlatában annak ellenére, hogy 1224-től adatol-

¹⁵ Pl.: RA 568. (CDCr III. 219.): „*Bela Dei gratia rex filius regis Ungarie et dux totius Slavonie*,” RA 569. (HO VIII. 142.): „*Bela Dei gratia rex illustris Andree regis Hungarie filius*.” – Emellett viszont a teljes címfelsorolásra is akad példa: RA 574., 576., 577.

¹⁶ RA 570. (CDCr III. 238-239.) – 1224 és 1225 között ilyen címzést használ: RA 570., 571., 573., 575.

¹⁷ RA 568., 573., 578.

¹⁸ RA 569-572., 575.

¹⁹ A királyi kancellárián 1216 körül tűnik föl az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevél, amely az ünnepélyesebb privilegialis oklevelek részei közül az invocatiót, a méltóságok felsorolását és többnyire a kancellár vagy az alkancellár megnevezését is mellőzi. Ezen túl az *in perpetuum*ot a rövidített királyi cím után mindenkihez szóló inscriptióval és az ehhez fűzött salutációval helyettesíti. – SZENTPÉTERY, 1930. 83–96.

Inspecturis csoportba tartozó királyi oklevél pl.: RA 340., 349., 350., 373., 385., 412., 424., 435., 463; *Pervenerint* csoportba tartozó királyi oklevelek pl.: RA 352., 388., 423., 453., 473. Ld.: VERES 2016, 14–15., 95–96.

Mivel látható módon a királyi kancellária is nagy számban használta ezeket a csoportokat az egyszerűbb szerkezetű privilegialis oklevelekben, nem tudok egyetérteni Barabás Gáborral, aki szerint az általános inscriptiók használata a kezdeti időszakban Béla ifjabb király gyakorlatához kapcsolható. Vö: BARABÁS 2015a, 95.

²⁰ RA: 568., 573. (ÁUO XI. 180.): „*salutem in Domino*,” RA 569. (HO VIII. 142.): „*salutem in vero salutari*.” RA 570. (CDCr III. 238-239.): „*salutem et gratiam*.” RA 571., 572. (ÁUO XI. 184.): „*salutem et prosperos ad vota successus*.” – A királyi kancellárián az utóbbi kivétellel mindegyik csoport használatban volt. Ld. VERES 2016, 12–14. 58.

²¹ RA 567. (CDCr III. 186.), 570., 575.

²² RA 574. (CDCr III. 247.), 577.

²³ RA 573. (ÁUO XI. 180.)

²⁴ Egyszerűbb: RA 572., 573., 575. Ünnepélyesebb: RA 574., 576., 577.

hatóan Rátót nb. Mátyás vezeti azt egészen 1233-ig.²⁵ 1226-tól a korábbi évvel szemben a hercegi kancellária csak egyféle diplomát bocsát ki: egyszerűbb szerkezetű kiváltságleveleket. Ezzel összefüggésben az invocatiót elhagyják,²⁶ a rövid intitulatio pedig az alábbi formában rögzül Béla trónralépéséig: „*Bela Dei gratia rex, primogenitus regis Hungarie.*”²⁷ Az inscriptiók között 1226 után csak egy csoportot használ a hercegi kancellária, az *omnibus presentes litteras inspecturis* szövegváltozatait, amelyek továbbra is a királyi oklevéladó szerv legnépszerűbb formulái közé tartoztak.²⁸ A salutatio között több új csoport jelenik meg. Az 1226 előtt népszerűek sem vesznek ki a használatból, ugyanakkor az újak kifejezetten ritkának számítanak a királyi kancellárián.²⁹ A promulgációk kapcsán érdemes kiemelni, hogy az *ad universorum notitiam volumus pervenire* csoport aránya és formulássága jelentősen megugrik,³⁰ viszont 1229-től számos oklevélnek egyáltalán nincs ilyen oklevélrész.³¹

Ez a jelenség a Béla herceg-féle földadomány-felülvizsgálattal hozható összefüggésbe,³² ugyanis 1229 és 1231 között ezek a birtokvisszavételek határozták meg kancelláriája munkáját, aminek eredményeként formailag egy külön oklevéltípus alakult ki. A földadomány-felülvizsgálattal kapcsolatos – továbbiakban: revokációs – oklevelek 1229 és 1231 között jelentős hányadát tették ki a Béla kancelláriájáról kikerült iratoknak.³³ 1231-ben például csak revokációs diplomákat állítottak ki.³⁴ Ezek a kiadványok kivétel nélkül az 1226-tól általános rövidített címfelsorolást használják, amelyet általános inscriptio és salutatio követ. Ezután az arengát és legtöbbször a promulgatiót is elhagyják, amelyet az alábbi formulás narratio követ: „*Cum inutiles et superfluas perpetuitatum donationes de voluntate patris nostri illustris A. regis in irritum revocemus.*”³⁵ Az, hogy a narratio egy részé formulássá válik teljesen egyedi a korszakban, a királyi kancellárián majd csak a Zsigmond-korban figyelhető meg hasonló folyamat.

A hercegi diplomák stabilan formulás oklevélrészeinek elemzése végén megállapíthatjuk, hogy Béla oklevéladó szerve 1225-ig szorosan követte a királyi kancelláriát, ez mind az formulák, mind az oklevéltípusok terén is megnyilvánult. 1226-ban – egy időben Béla Erdélybe érkezésével – éles váltás figyelhető meg a kancelláriai gyakorlatban: ezután csak egyféle diplomát állít ki a hercegi oklevéladó szerv szemben a korábbi kettővel. A használatba ekkor bekerülő új formulacsoportok jellemzően nem gyakoriak a királyi kancellárián. Az 1226 utáni újítások közül kétséget kizáróan a legfigyelemremél-

²⁵ ZSOLDOS 2011, 118.

²⁶ Mindössze egy oklevélnek van invocatiója 1226 és 1235 között: RA 597. (1231)

²⁷ RA 578. (CDCr III. 261.) – Mindössze egy oklevélnek van 1226 és 1235 között ettől eltérő, teljes intitulatiója: RA 602.

²⁸ RA 579-587., 589-592., 595., 596., 601. Nem ebbe a csoportba tartozó inscriptio: RA 578., 584., 587., 593., 597., 600., 601. Ld. VERES 2016, 95.

²⁹ Új csoport pl.: RA 581., 584., 585., 592. (HO VII. 19-20.): „*Salutem in eo, qui est salus omnium.*” – Ez csak egy királyi oklevélben szerepel 1172 és 1235 között. (RA 344.)

³⁰ RA 578-581., 600., 601. – Ez a formula a királyi kancellárián gyakorlatilag egyeduralkodó az 1220-as évek második felében, bár használata valamelyest visszaszorul 1230 után. VERES 2016, 18–22.

³¹ RA 583., 584., 586., 587., 589-591., 593., 596.

³² A földvisszavételekre ld. a 3. lábjegyzetben idézett műveket.

³³ RA 583-585., 589., 591-593., 595-597.

³⁴ RA 595-597.

³⁵ Pl.: 1230: RA 593. (ÁUO VI. 485.)

többak a revokációs oklevelek. Bár a korszakban végig Rátót nb. Mátyás a hercegi kancellár,³⁶ az 1226. évi törés miatt feltételezhető, hogy Béla Erdélybe érkezésekor történhetek személycserék a kancelláriáján. Az sem zárható ki, hogy valamiféle nchezen meghatározható uralkodói kontroll szűnhetett meg ekkor a hercegi oklevélkiadás fölött: elképzelhető, hogy 1226 előtt a királyi kancellária személyzete vagy maga a kancellár is beavatkozhatott Béla írószervének működésébe.

IV. Béla trónralépését követően is kipróbált emberére, Rátót nb. Mátyásra bízta kancelláriáját, aki egészen 1236 márciusáig biztosan vezette a királyi oklevéladó szervet.³⁷ 1235-1236-ból hat teljes szövegében fennmaradt kiadványt ismerünk, formailag ezek inkább II. András oklevéladásához köthetők: 1236-ban kimutatható az egyszerű és ünnepélyesebb szerkezetű privilegiális diplomák kettősége, amely teljesen idegen volt a hercegi kancelláriától 1225 után.³⁸ Az egyszerűbb szerkezetű oklevelek inscriptiói között egy formulacsoport azonosítható, az *universis presentem paginam inspecturis* csoport, amely mind II. András, mind Béla herceg kancelláriáján nagyon gyakori volt.³⁹ Az egyszerűbb szerkezetű privilegiális diplomák salutatioi között azonosíthatók csak a hercegi kancellárián használt csoportok, mint a „*salutem in eo, qui est salus omnium et vita*”,⁴⁰ ugyanakkor olyanok is, amelyek mind II. András, mind Béla herceg okleveleiben megtalálhatók voltak, mint a „*salutem in domino*”,⁴¹ vagy a „*salutem in vero salutari*”.⁴² A promulgatiókön a kísérletezés nyomai láthatók, ennek az oklevélrésznek a formulássága messze elmarad II. András utolsó éveitől. Hat oklevélből csak kettőnek van csoportba sorolható promulgatioja.⁴³ Ezek közül érdemes kiemelni az *ad universorum notitiam volumus pervenire* csoportot, amely 1235 előtt mindkét kancellárián népszerű volt.⁴⁴ Ezekben az években az oklevelek intulatioja jelentős mértékben ingadozik, a társországok sorrendje a címzésben nem mindig következetes, illetve néha egy kimarad közülük.⁴⁵ Továbbá a címfel-sorolás *Cumaniaval* bővül, amelynek használata némi ingadozás után 1237 májusától következetes.⁴⁶

1237-től fokozatos távolodás figyelhető meg II. András kancelláriai gyakorlatától. Hasonlóan Béla hercegi oklevéladó szervének kései éveikhez egyszerűbb és ünnepélyesebb diplomák helyett már csak egyfélét kezdenek kibocsátani. Ez az új oklevéltípus

³⁶ ZSOLDOS 2011, 118.

³⁷ ZSOLDOS 2011, 108.

³⁸ Egyszerűbb szerkezetű: RA 612., 614., 617. Ünnepélyesebb szerkezetű: RA 608., 610., 611. – Ld. VERES 2016, 11–14.

³⁹ Ezt a formulát használja: RA 612., 617. – Ld. VERES 2016, 95–96.

⁴⁰ RA 614. (ÁUO VII. 8.)

⁴¹ RA 612. (ÁUO II. 36.)

⁴² RA 617. (CDES II. 11. sz. 10. o.)

⁴³ Nem sorolható csoportba: RA 608., 610., 611., 614.

⁴⁴ RA 612. – Emellett érdemes megemlíteni az „*universitati igitur vestre presentium tenore cupimus fieri manifestum*” (RA 614. ÁUO VII. 8.) csoportot, mely Béla herceg diplomáiban csak egyszer szerepel (1233: RA 602.), ugyanakkor II. András utolsó éveiben használata gyakoribb volt Pl.: 1232: RA 489., 494. 1233: RA 511., 515. 1235: RA 537.

⁴⁵ 1236: RA 611. 1237: RA 626. – Érdekes módon egészen a tatárjárásig találunk olyan szabálytalanságokat, amelyek teljesen szokatlanok voltak II. András kancelláriáján. Pl.: 1238: RA 638., 644., 647., 648. 1239: RA 654., 666. 1240: RA 677., 678. – Ld. még: VERES 2016, 11–14.

⁴⁶ 1236. márc. 2-án például két oklevelet is kiállítottak, egyikben szerepel (RA 611.) a másikban viszont nem (RA 610.).

félúton helyezkedik el a II. András féle egyszerűbb és ünnepélyesebb privilegialis oklevelek között: nem rendelkezik invocatióval, a teljes címfelsorolást használja, amelyet *omnibus/universis (Christi fidelibus) presentem/tes paginam/litteras inspecturis*⁴⁷ csoportba sorolható *inscriptio*, majd valamilyen *salutem* felütésű *salutatio* követ; az 1180-as évek második fele óta általános *in perpetuum* teljesen háttérbe szorul.⁴⁸ A *salutatio*ok között az 1235–1236. évek kapcsán említett csoportok állandósulnak,⁴⁹ egyetlen új csoport az 1238-ban feltűnő „*salutem et omne bonum*”, amely a hercegi oklevelekben többször szerepelt,⁵⁰ valamint 1235 előtt a királyi kancellárián is népszerű volt.⁵¹

A kiadványok többsége ekkor még rendelkezik arengával, amelyet az *ad universorum notitiam volumus pervenire* promulgatio valamelyik szövegváltozata követ.⁵² A királyi kancellária történetében ekkor fordul elő először, hogy az *inscriptio* és a *promulgatio* oklevélrészek tartósan egy formulacsoportot használjanak. Az említett formulák népszerűnek számítottak II. András kancelláriáján is, azonban a Béla herceg által 1225 után kibocsátott diplomákban kizárólagosaknak számítottak az adott oklevélrészekben.

Összességben IV. Béla trónralépését követő első két évben a stabilan formulás oklevélrészek használata sokkal közelebb állt II. András kancelláriájához, mint Béla herceg írószervéhez. 1237-től figyelhető meg távolodás az 1235 előtti királyi gyakorlattól, és közeledés az 1235 előtti hercegihez. Az ebben az évben azonosított tendenciák ezután töretlenül folytatódnak egészen 1241-ig.

A IV. Béla által kiadott diplomák stabilan formulás oklevélrészeinek elemzése végén ki kell térni arra a kérdésre, hogy Béla mikor vehette fel a Kunország királya címet. Pauler Gyula a kérdésben szűkszavúan csak annyit ír, hogy IV. Béla trónralépése után azonnal címfelsorolásába iktatta *Cumaniát*.⁵³ Hóman Bálint viszont már hozzászeli ehhez a megállapításhoz, hogy miután II. András és Béla herceg 1233-ban együtt fogadták a kunok hódolatát, Béla a kunok királyának is tartotta magát, ugyanakkor apja, mivel fia hódításáról volt szó, nem vette fel az új címet.⁵⁴ A tíz kötetes Magyarország történetében pedig már azt olvashatjuk, hogy „*Béla 1233-ban felvette uralkodói címei közé a*

⁴⁷ 1237-től ez az egy *inscriptio* csoport állandósul a királyi kancellárián, formulássága a tatárjárásig folyamatosan növekszik. 1237-ben 11-ből 9 oklevélben ez szerepel, amelyből 5 teljesen azonos szövegváltozatot tartalmaz. (RA 621., 623., 624., 625., 629.) A típus más szövegváltozatait hozza: RA 626., 628., 627. Csoportba nem sorolható: RA 630., nincs *inscriptio*ja: RA 635. 1239–1240-ben 31 oklevélből 28-ban ez a formula szerepel, és ebből a 28 diplomából 24-ben az alábbi két, csak egy szóban különböző szövegváltozat szerepel: *omnibus/universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis*. (RA 654., 657., 659–662., 665–667., 673–678., 680., 683–685., 687., 689–691., 694.)

⁴⁸ 1237 és 1241 között csak 3 oklevélben szerepel. (RA 635., 637., 688.)

⁴⁹ *salutem in vero salutari* csoport: 1237: RA 621., 623–629. 1238: RA 640., 641., 647. 1239: RA 655. 1240: RA 673–675., 694. Ennek a formulának egy változataként fogható fel a *salutem in omnium (vero) salvatore* csoport: 1238: RA 638., 644., 648. 1239: RA 658., 661., 666. 1241: RA 704. *Salutem in eo, qui est salus omnium (et vita)* csoport: 1239: RA 656., 660., 662., 665., 667. 1240: RA 677., 679., 682., 686., 687., 689. *Salutem et omne bonum* csoport: 1238: RA 639. 1239: RA 657., 659. 1240: RA 672., 676., 680., 684., 685., 690–692.

⁵⁰ RA 579., 591. (ÁUO XI. 214.)

⁵¹ Veres 2016, 12–14.

⁵² Pl.: 1237: RA 627. (ÁUO VII. 32.): „*ad notitiam universorum, tam modernorum, quam futurorum, harum serie volumus pervenire*”

⁵³ PAULER 1899, 145.

⁵⁴ HÓMAN 1935, 451.

*Kunország királya címet, s magát Magyarország, Dalmácia stb. és Kunország királya elsőszülöttjének címezte.*⁵⁵

Véleményem szerint semmilyen adattal nem támasztható alá, hogy Béla hercegi titulájában megjelent volna Kunország 1233-ban. A szakirodalomban meggyökeresedett ez irányú feltételezések egy forráshelyre mennek vissza: Béla hercegnek egy többszörös átirásban fennmaradt 1233-ban kiadott oklevelére, amelynek intitutiója a következő: „*Bela Dei gratia primogenitus regis Hungariae, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarie Comaniaeque rex* [kiemelés tőlem – V. K.]”⁵⁶ Arra, hogy ez egy teljesen önmagában álló adat, már Gyárfás István is felhívta a figyelmet 1873-ban.⁵⁷ Szentpétery a kérdéses diplomával kapcsolatban megjegyezte, hogy „*Az oklevél szövegében található hibák [...] kétségtelenül az átirásnak tulajdonítandók.*”⁵⁸

E sorok írója úgy gondolja, hogy az intitutatio jelen formájában nem az oklevél eredeti állapotát tükrözi, hanem valamelyik későbbi átirás során alakulhatott ki. Ezt támasztja alá, hogy 1225 után Béla herceg *összes* oklevele a *Bela Dei gratia rex primogenitus regis Hungarie* címzést használja, mint ahogy arra már fentebb utaltam.⁵⁹ Egy ennyire stabilan formulás oklevélrésznel a megszokottól való ilyen feltűnő eltérés önmagában is erősen gyanús. Ráadásul az is adatható, hogy a 13. századi királyi kancellárián történtek hasonló átirási hibák. 1256-ból ismerünk egy IV. Béla által kiadott oklevelet, amelyet 1270-ben átirat V. István, ezt pedig IV. László 1278-ban. Az diploma érdekessége, hogy az 1270. évi átirásban Béla címfelsorolásából hiányzik Bulgária, azonban az 1278. évben felbukkan az intitutatio végén.⁶⁰ Ugyanez a rontás tetten érhető egy 1257. évi, többszörösen átirat oklevélben,⁶¹ azonban a lista tovább bővíthető.⁶² Összességében az intitutatio átirásban való szándékos vagy figyelmetlenségből származó rontása nem számít példátlan esetnek a 13. századi magyar királyi kancelláriai gyakorlatban.

Ráadásul, ha hitelesnek fogadnánk el a tárgyalat oklevél címfelsorolását, akkor az abban szereplő Bulgária is magyarázatra szorulna.⁶³ Végezetül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy II. András diplomáinak intitutióiban egyszer sem szerepel sem Kunország, sem Bulgária. Felmerül a kérdés, hogy II. András vagy kancellárja – esetünkben a nagymórtumú államférfi, Ugrin kalocsai érsek⁶⁴ – eltúrte-e volna, hogy a trónörökös önkényesen belenyúljon a magyar király címfelsorolásába. Mivel ugyanis Béla nem *dux*-ként hanem *rex primogenitus regis*-ként címezte okleveleit, ezért bármilyen általa eszközölt változtatás II. Andrást is érintette volna. Hiszen, ha magát Kunország királyának elsőszü-

⁵⁵ KRISTÓ 1984, 1346. Ld. még: KOVÁCS 2014, 253–255.

⁵⁶ RA 602. (ZW I. 58.)

⁵⁷ GYÁRFÁS 1992, II. 257.

⁵⁸ RA I./2. 184. o.

⁵⁹ Barabás Gábor is felhívta a figyelmet arra, hogy 1225 után ebben a formában szilárdult meg Béla herceg okleveleinek intitutiója. – BARABÁS 2015b, 124–125.

⁶⁰ 1270: DL 312., 1278: DL 1243. (RA 1130.)

⁶¹ DF 285 231. (RA 1157.)

⁶² Pl.: RA 1786. (ZW I. 86.) – Ennek az 1262. szept. 3-án István ifjabb király által kiadott oklevélnek a tartalmi átirásában Istvánt *rex*-nek titulálják.

⁶³ Bárány Attila II. András balkáni külpolitikájának vizsgálata kapcsán jegyezte meg, hogy 1230 után elég valószínűtlen Bulgária bekerülése az uralkodói intitutióba. – BÁRÁNY 2012, 154–158.

⁶⁴ ZSOLDOS 2011, 108.

löttjének tekinti, akkor értelemszerűen II. András Kunország királyaként tűnne fel előttünk.

Mikor vehette föl Béla Kunország királya címet? Véleményem szerint Pauler azon állítása nem fogadható el fenntartások nélkül, amely szerint IV. Béla hatalomra jutása után azonnal címei közé illesztette Kunországot. Ugyanis a királyi oklevelek intulatiója II. András halálát követően éveken keresztül ingadozik, Kunország pedig csak 1237 májusától állandósul a királyi címfelsorolásban.⁶⁵

Arenga

Béla herceg 1224 előtt kiadott mindkét oklevelének az arengája a királyi kancellárián használtakkal rokonítható.⁶⁶ Rátót nb. Mátyás 1224-től tölti be a hercegi kancellári pozíciót.⁶⁷ Működésének első két évében számos új arengacsoport tűnik fel a diplomákban, amelyeket a korszakban a királyi kancellárián nem használtak, továbbá ezekből az évekből egy sem köthető egyértelműen a királyi oklevéladó szerv gyakori csoportjaihoz. Az új arengák kapcsán ki kell emelni egy viszonylag sokszínű és laza csoportot, amely azt hangsúlyozza, hogy az engedelmes szolgálat fáradozásait nem szabad megfosztani jutalmától.⁶⁸ Egy másik, kevésbé gyakori csoport szerint az egyházat a királyok és nemesek adományával kell magasra emelni.⁶⁹ 1225-ben egy oklevél azt hangsúlyozza, hogy azért kell adományozni, mert azt a túlvilágon viszonozni fogják; ez a csoport majd a későbbiekben lesz jelentős.⁷⁰ 1224–1225-ben az arengáknak jellemzően szoros a kapcsolata a kiadványok tartalmával, így sok az egyedi, csoportba nem sorolható formula.⁷¹

1226-ban határozott törés fedezhető fel az arengák használatában. Eddig minden hercegi oklevél rendelkezett ilyen oklevélrészsel, azonban ebben az évben egyik diplomának sincs arengája.⁷² 1227-ben azonban újra mindegyik oklevél rendelkezik ilyen

⁶⁵ RA 620. (1237. máj. 11.) – Az egyetlen 1235. évi királyi oklevélről – amelynek címfelsorolásában szerepel Kunország – már Szentpétery feltételezte, hogy később került kiadásra, és utólag visszadátumozták. Ezt az uralkodási év hibás volta, és az intulatióban szereplő Kunország is alátámasztja, hiszen utóbbi még 1236. márc. 2-én is hiányzik a királyi címből (RA I/2. 184. o. 608., 610. sz.).

⁶⁶ A RA 567-es oklevél (1220) arengája azt hangsúlyozza, hogy a jogos kérést azért kell teljesíteni, mert azt az ész követeli hasonlóan II. András egy 1221-ben kiadott okleveléhez (RA 364.) A RA 568-as oklevél arengája pedig egyenesen a II. András féle új intézkedésekhez köthető, azaz a mértéktelen királyi adományozást hirdeti. A *novae institutione*shoz köthető arengákra ld. még: KRISTÓ 2001. II. András arengáira ld. még: MARSINA 1971. Jelen dolgozat szempontjából Kurcz Ágnes 1962. évi tanulmányának bizonyos részeredményei relevánsak, ezekre mindig az adott arengacsoport vizsgálatánál fogok kitérni. Ld.: KURCZ 1962.

⁶⁷ ZSOLDOS 2011, 118.

⁶⁸ 1224: RA 570., 1225: RA 575. – Pl.: RA 570. (CDCr III. 238–239.): „*Dignum est et omni rationi consentaneum, ut hi qui principibus suum pro tempore exhibent obsequium, sui laboris premio non fraudentur, precipue ut alii eorum exemplo ad indefesse fidelitatis constantiam animentur, quos sui laboris premia viderint assecutos.*”

⁶⁹ RA 573. (ÁÜO XI. 180.): „*Cum ecclesia, que mater est omnium, per regum ac nobilium dotalitia soleat sublimari, dignum est, ut nos tam nostris, quam aliorum iustis donationibus pium prebeamus favorem.*” Vö.: RA 580. (1227)

⁷⁰ RA 572.

⁷¹ Pl.: RA 571., 573., 574., 576., 577.

⁷² RA 578., 579.

oklevélrészszel az 1226 előtről megszokott mintákat követve.⁷³ Tartósabb változás 1229-ben történik: ebben az évben jelennek meg ugyanis a revokációs oklevelek, amelyeknek jellemzően nincs arengájuk,⁷⁴ így 1230-ban már egyik kiadványnak sincs ilyen oklevélrészszel.⁷⁵

1231-ből csak revokációs diplomát ismerünk (három darabot), azonban közülük kettő külön figyelmet érdemel. Az ilyen oklevelektől szokatlan módon mindkettő rendelkezik arengával, amelyek szoros kapcsolatban állnak az adott irat tartalmával. Az egyik azt hirdeti, hogy felragyogott a királyi tekintély helyreállításának a napja,⁷⁶ a másik szerint, az adományok tekintetében a mérhetetlen nagyságot illő méretre kell csökkenteni, és ami az ország haszna ellen lett elidegenítve, azt vissza kell venni.⁷⁷ Véleményem szerint ezeket az oklevélrészeket nem lehet másként értelmezni, mint Béla herceg kancelláriája által adott választ az új intézkedésekhez köthető arengákra, amelyek ideológiailag támogatták meg a földviszavétel politikáját.

1231 után mindössze három teljes szövegében fennmaradt hercegi oklevelet ismerünk – egyik sem revokációs – közülük kettőnek van arengája. Az egyik egyszerre köthető az Imre uralkodása alatt gyakori, az egyház támogatását hirdető csoporthoz, ugyanakkor megjelenik benne az adományozás égi viszonzásának gondolata is.⁷⁸ A másik⁷⁹ azt hangsúlyozza, hogy a király feladata mindenkit az érdemei szerint jutalmazni; ez bizonyos szempontból kapcsolatba hozható azzal az 1224-1225-ben használt csoporttal, amely azt hirdeti, hogy a szolgálatokat nem szabad megfosztani méltó jutalmuktól.⁸⁰

IV. Béla trónralépését követően határozott változás figyelhető meg az arengák használatában. Az 1222 utáni hercegi oklevelekben használt formulákon viszonylag ritkán lehetett tetten érni a királyi kancellária hatását. 1235-1236-ban azonban ez megváltozik, és a stabilan formulás oklevélrészekhez hasonlóan az arengák is markánsan kitapintható II. András oklevéladó szervének hatása. Az egyik oklevélben *memoria-oblivio* – vagyis az idő múlásával fellépő felejtést legtöbbször az írott szó maradandóságával szembeállító – típusú arenga található,⁸¹ amely bár II. András uralkodása alatt végig nagyon

⁷³ RA 580. (Vö.: RA 573.): Az egyházat a király és nemesek adományával kell magasra emelni; DL 131., (RA 581.): „Cum honestas petitiones singulorum, ex aequitatis radice procedentes, provida discretionem admittere teneamur, et ecclesiarum paupertati et virorum religiosorum indigentis providere.” – Ez az oklevél két, a királyi kancellárián gyakori arengacsoporthoz is köthető, egyrészt a jogos kérés fontosságát hangsúlyozóhoz (1224: RA 403., 1233: RA 511., 514. stb.), illetve az Imre névéhez köthető, az egyház védelmét hirdetőhöz. (1197: RA 173.)

⁷⁴ 1229-ben csak egy oklevélnek van olyan arengája, amely csoportba nem sorolható (RA 586.), míg ötnek egyáltalán nincs. (RA 582., 583., 584., 585., 587.) Utóbbiak közül kettő nem revokációs oklevél (RA 582., 587.).

⁷⁵ Revokációs: RA 589., 591., 592., 593. Nem revokációs: RA 590.

⁷⁶ RA 595. (ÁÚO XI. 236–237.): „Gloria in excelsis Deo, et in terra bone voluntatis hominibus pax: in terra nunciatur, quum illucit dies redemptionis Hungarorum, restorationis dignitatis regie, revocationis libertatis corone [...]”

⁷⁷ RA 597. (ÁÚO I. 136–137.): „Quoniam ea, que contra rationem fiunt, ratione previa debent revocari, ea, que contra utilitatem et honorem regni Hungarie fuerant de iure corone alienata, ex voluntate patris nostri et consilio discretorum procedentes dignum duximus revocare, ut donationum factarum immensitas secundum donatarii merita ad mensuram congruam reducat.”

⁷⁸ RA 600. – Az égi viszonzás gondolata először a RA 572-es oklevélben tűnt föl 1225-ben.

⁷⁹ RA 602. – Ld. a melléklet második táblázatát.

⁸⁰ Vö.: RA 570. (1224) és RA 575. (1225).

⁸¹ RA 617.

népszerű volt,⁸² azonban Béla herceg kancelláriája már csak egyszer használta.⁸³ Egy másik oklevél az új intézkedésekhez köthetően a bőkezű adományozás szükségességét hirdeti, ráadásul közeli szövegrokona egy 1219. évi kiadványnak.⁸⁴ Mindössze egy diploma arengája tekinthető a hercegi gyakorlat folytatásának; ez azt hirdeti, hogy a hűséges szolgálatok érdemei nem kerülhetnek mellőzésre.⁸⁵ Ezekből az évekből fel kell még hívni a figyelmet két, Pannonhalma javára azonos napon kiállított oklevélre. Ezek ugyanis nem rendelkeznek sem arengával, sem promulgációval, annak ellenére, hogy minden más tekintetben a II. András kancelláriáján megszokott ünnepélyesebb formában lettek kiállítva.⁸⁶ Nem zárható ki, hogy ezt a két oklevelet készen megfogalmazva vitték meg-erősítésre a királyi oklevéladó szervhez.

Bár 1237-ben bizonyos mértékű elmozdulás figyelhető meg, ebben az évben még továbbra is feltűnnek az 1235-1236-ból ismert, II. András kancelláriai gyakorlatából ismert csoportok.⁸⁷ Az egyik oklevél új intézkedésekhez köthető arengája szinte szóról-szóra megegyezik egy 1235-ben⁸⁸ és egy 1206-ban⁸⁹ II. András kancelláriájáról kikerült diplomáéval. Az 1237-ben kiadott irat szövegéből kiderül, hogy a kedvezményezett, Osl nb. Osl fia Osl ispán, a juttatott birtokot már II. András adománya révén is bírta.⁹⁰ Elképzelhető, hogy a jelenség azzal magyarázható, hogy a IV. Béla apja által kiállított adománylevelet felhasználták az 1237-ben kiadott dokumentum kiállításakor. Az sem kizárható, hogy ugyanaz az írnok segédkezett az 1235. és az 1237. évi oklevél kiállításában. 1237-ben feltűnik a korábbi két évben nem használt két új arenga típus is. Az egyik azt hirdeti, hogy ami törvényesen lett elrendezve, annak szilárdnak kell maradnia. Ez a csoport egyértelmű kapcsolatban áll egy II. András utolsó éveiben használt típusal, amely azt hangsúlyozza, hogy amit a királyi hatalom erősített meg, annak sértetlennek kell maradnia.⁹¹ A másik a hercegi gyakorlatból ismert, az egyháznak tett ado-

⁸² Pl.: 1233: RA 512., 515.

⁸³ RA 569. (1224)

⁸⁴ 1235: RA 608. Vö.: 1219: RA 354. – Ld. a melléklet második táblázatát.

⁸⁵ RA 612. – A vizsgált két évből az egyik oklevél csoportba nem sorolható arengája azt hirdeti, hogy a hospeseket a király köteles összegyűjteni. (RA 614.)

⁸⁶ 1236. márc. 2.: RA 610., 611.

⁸⁷ RA 635.: *memoria-oblivio*, RA 630.: új intézkedések.

⁸⁸ RA 538.

⁸⁹ RA 222.

⁹⁰ RA 630. – Ld. a melléklet második táblázatát.

⁹¹ RA 628., 629. „*Quia ea, que iuste et legitime ordine iudiciario diffinita noscuntur, perpetue firmitatis robur debent obtinere.*” (RA 629. ÁUO II. 57.) Vö.: RA 539., 540. (1235) „*Cum ea, que regia confert vel confirmat auctoritas, legum imperatrix, salva semper et inconcussa permanere debeant in posterum*” (RA 539. MES I. 310.) – Az is összeköti ezt a két csoportot, hogy mind a kettőnél corroboratiós formulák szivárogtak be az arengákba.

mányért túlvilági-isteni viszonzást ígérő csoport.⁹² 1237-ben a vizsgált 11 oklevél közül ötnek nincs arengája.⁹³

1238 és 1241 között a korábbi három évben szereplő csoportok használata folytatódik. A II. András kancelláriájáról átvett csoportok közül az új intézkedésekhez köthetők, bár kis számban, de egészen 1241-ig nyomon követhetők.⁹⁴ A tatárjárás előtti évekből az utolsó *memoria-oblivio* típusú arengát 1239-ből ismerjük.⁹⁵ A Béla hercegi éveire visszamenő csoportok közül az adományozásért isteni viszonzást ígérő használata is folyamatos, bár a *memoria-oblivio* típushoz hasonló alacsony számban,⁹⁶ hasonlóképpen azokhoz az arengákhoz, amelyek szerint a szolgálat érdemei nem kerülhetnek mellőzésre.⁹⁷ 1239-ben a törvényesen lett elrendezve csoportnak megjelenik egy altípusa, amely azt hirdeti, hogy ami jogosan lett elrendezve, azt a királynak kell megerősítenie. Ez a tatárjárás előtti években viszonylag sok oklevélben szerepel.⁹⁸

1238 és 1241 között csak egy (régi-) új arengatípus tűnik fel. Ez tartalmilag azt hangsúlyozza, hogy a jogos kérők kívánságait teljesíteni kell, ami nem ismeretlen II. András kancelláriáján,⁹⁹ valamint Béla herceg okleveleiben is szerepel. Azonban az 1239-1240-ben kiadott diplomákban egy merőben új megfogalmazásban kerül élénk, ráadásul ebben a két évben mindegyik oklevélben (4 db) szóról szóra ugyanaz a szövegváltozata.¹⁰⁰ Az, hogy több esztendőben elszórva ennyi oklevélnek teljes mértékben megegyezzen az arengája, merőben szokatlan ebben a korszakban. A négy irat közül kettőnek az oklevélnyerője az esztergomi egyház,¹⁰¹ így esetükben felmerülhetne a *destinatariusi* fogalma-

⁹² RA 621., 626.: „*Et si quibuslibet bene meritis liberalitate regia donatum irtractabile debeat perdurare, ea tamen, que in pios usus conferuntur, firmiori debent stabilitate roborari, cum is, cuius intuitu hec collata dinoscuntur, cum multiplicato fructu redditurum se promittat.*” (RA 626. MES I. 321.) – Ebbe a csoportba tartozott a hercegi oklevelek közül többek között a RA 600-as oklevél is. (1233) A RA 621-es oklevél arengáját Kurcz is kiemelte, szerinte az ilyen jellegű arengák népszerűsége arra vezethető vissza, hogy Bélának szilárd támasza volt a klérus és a pápa apja ellenében. – KURCZ 1962, 330.

⁹³ RA 620., 623., 624., 625., 627. – Bár a RA 620. és 627. kivételével ezek egyszerűbb szerkezetű privilegális oklevelek.

⁹⁴ 1239: RA 656. 1240: RA 688.

⁹⁵ 1238: RA 637. 1239: RA 655. – Utóbbi szövegrokona Imrének egy 1198-ból ránk maradt oklevelének. Ld. a melléklet második táblázatát.

⁹⁶ 1238: RA 638. 1240: RA 679.

⁹⁷ 1238: RA 641. – Ennek a diplomának az arengája szóról szóra megegyezik a RA 612-es oklevélével (1235). 1240: RA 673., 694. – Utóbbi két kiadványnak az arengái nagyon közeli szövegrokonai egymásnak. A hercegi oklevelek közül ebbe a csoportba tartozott pl.: RA 570. (1224)

⁹⁸ 1239: RA 657., 658. 1240: RA 675., 684., 689. Pl.: „*Ea que legitime ordinantur firma debent et perpetua permanere, et ne in recidive questionis scrupulum relabantur, auctoritate regia convenit communiri.*” – RA 684. (HO VIII. 421.).

⁹⁹ Pl.: RA 511. (1233)

¹⁰⁰ 1239: RA 660., 662. 1240: RA 682., 686. (Uburg I. 196.): „*Effectum iusta postulantibus indulgere, tam vigor equitatis, quam ordo exigit rationis, presertim cum petentium vota et pietas adiuvat, et iustitia non relinquit.*” – Kurcz kiemelte, hogy ez az arengát a pápai kancelláriáról vehette át a magyar oklevéladó szerv. – KURCZ 1962, 335.

¹⁰¹ RA 660., 662.

zás, vagy az, hogy az egyik oklevelet a másikról másolták (hamisították).¹⁰² Ez ugyanakkor nem magyarázná kielégítően a következő évben kiadott másik két diplomával való kapcsolatot, amelyek világi személyek számára állítottak ki.¹⁰³ A kérdés végleges tisztázásához IV. Béla összes oklevelének a vizsgálta szükséges, amely egy későbbi kutatás témája lesz.

Végezetül a csoportba nem sorolható arengák – amelyek rendszerint szoros kapcsolatban állnak a diploma tartalmával – aránya 1238 és 1241 között enyhén növekszik.¹⁰⁴ Az ilyen oklevélrészsel nem rendelkező kiadványok száma azonban – összefüggésben a II. András féle egyszerűbb szerkezetű privilegiális diplomák háttérbe szorulásával – folyamatosan csökken.¹⁰⁵ Az 1235 és 1241 közötti éveket tekintve említésre méltó még, hogy 1237-ben a hercegi kiadványok örökségeként a revokációs okleveleknek nincs arengájuk,¹⁰⁶ ugyanakkor 1240-ben a várak, várnépek, udvarnokok stb. helyzetének rendezése kapcsán kiadott iratoknak nincs ilyen oklevélrészük.¹⁰⁷

Az arengák elemzésének a végén az alábbi megállapításokat tehetjük: Béla herceg legkorábbi diplomái szorosan illeszkednek a királyi kancellária okleveleihez. Ez csak 1224-től, Rátót nb. Mátyás színre lépésétől változik meg fokozatosan.¹⁰⁸ 1226-tól – hasonlóan a stabilan formulás oklevélrészekhez – változás történik, hiszen az arengák használata több lépésben visszaszorul. Az 1229-től feltűnő revokációs diplomák jellemző módon ilyenekkel nem rendelkeztek. Az összes oklevélrész afelé mutat, hogy Béla 1226-os Erdélybe kerülésével személycserék történhettek a hercegi kancellárián, vagy valamiféle nehezen meghatározható királyi kontroll szűnhetett meg ekkor az oklevéladás fölött. A IV. Béla trónra lépését követő első években az arengák – hasonlóan a többi vizsgált oklevélrészhez – sokkal közelebb állnak a II. András kancelláriáján használtakhoz, mint a Béla herceg korában kiadottakban szereplőkhöz. Így 1235-1236-ban jelentősebb mértékű kontinuitást feltételezhetünk II. András és IV. Béla kancelláriai személyzete között. 1237-ben – hasonlóan a többi oklevélrészhez – az arengák használatában is változások kezdődnek, amelyek fokozatosan gyűrűznek be a tatárjárásig: lassanként közelebb kerülnek a Béla hercegi évei alatt bevett keretekhez, azonban a II. Andrásához köthető formák – többek közt az új intézkedések csoport – a tatárjárásig kimutathatók.

Ugyanakkor az arengákban 1237 után fellépő tendenciák nem teljesen azonos előjelűek a többi oklevélrész kapcsán látott változásokkal. Amíg a stabilan formulásokban 1241-re már teljesen elenyészett az 1235 előtti királyi kancellária hatása, addig az arengákban ezek csökkenő mértékben, de egészen a tatárjárásig kimutathatók. Véleményem szerint feltételezhetjük, hogy Béla apja kancelláriai személyzetének egy részét

¹⁰² Már Szentpétery felhívta a figyelmet arra, hogy az említett két oklevél bevezető része egészen a narratióig megegyezik, mely gyanússá teheti a csak kései átírásban fennmaradt RA 660-as diplomát. – Ld.: RA I/2. 202. o.

¹⁰³ A RA 682-es és 686-as oklevél között egyelőre nem azonosítható semmilyen kapcsolat.

¹⁰⁴ 1241-ben a három vizsgált oklevélből kettőnek is rendhagyó arengája van. (RA 704., 705.)

¹⁰⁵ 1238-ban az oklevelek felének nincs arengája (RA 640., 644., 647., 648.), 1240-ben viszont már csak 30%-ának. (RA 677., 678., 680., 685., 687., 690.)

¹⁰⁶ RA 620., 623., 627.

¹⁰⁷ RA 678., 680., 685., 687., 690.

¹⁰⁸ ZSOLDOS 2011, 118.

tartósan integrálhatta saját központi írószervébe,¹⁰⁹ huzamosabb jelenlétük pedig okkal hagyott nyomot kizárólag ezen az oklevélrészen. Korszakunkban ugyanis az arengák enyhén formulások, illetve viszonylag magas az egyediek számaránya. Elképzelhető, hogy 1237-től a kancellár fokozatosan a Béla herceghez köthető formák érvényesülését követelte meg a *scriptorok*tól a stabilan formulás oklevélrészeknél, ugyanakkor az arengák kapcsán nem volt központi előírás, így azokat az írnokok saját – olykor II. András-kori – feljegyzéseik alapján készíthették. Béla valószínűleg a képzett kancelláriai személyzet magyarországi hiánya miatt kényszerülhetett apja embereinek integrációjára.

Összességben a vizsgált arengákról elmondható, hogy sokkal nehezebben megszerezhetők, mint a II. András idejében használtak, a kialakítható csoportok lazábbak, egy arenga olykor több csoportba is besorolható, emellett magas az egyediek számaránya.¹¹⁰ Ezen a ponton érdemes utalni Hajnal fentebbi megállapítására, amely szerint ezekben az években a kancellária szervezete nagyon laza, 1235 és 1241 között egy állandó írnok sem mutatható ki. Elképzelhető, hogy az arengák egyedisége az alkalmi *scriptorok* működésére vezethető vissza, ugyanakkor a *destinatariusi* fogalmazás sem zárható ki bizonyos esetekben.

A vizsgálat eredményei kapcsán érdemes visszatérni a dolgozat elején kijelölt időkerethez, amely úgy tűnik, mégsem annyira magától értetődő. Béla korai oklevelei ugyanis annyira szolgaián másolják a királyi kancellárián bevett formákat, hogy működő írószervet 1224 előtt nehezen feltételezhetünk. Az önálló hercegi oklevéladás 1224 körül kezdődhetett, és 1226-tól kaphatott erőre. Az 1241. évi korszakhatár is kevésbé egyértelmű, ugyanis bár Miklós alkancellár clesik a Muhi csatában,¹¹¹ az ő 1240. évi színrelépéséhez semmilyen változás vagy új tendencia nem köthető. Mivel 1237 után a tatárjáráig egyenes vonalú az összes oklevélrész használata, a kancelláriát ténylegesen ekkor Benedek budai majd fehérvári prépost irányíthatta 1238 januárja és 1240 júniusa között alkancellárként, 1240 júliusától pedig kancellárként.¹¹² Működése kapcsán jól látszik, hogy ekkor még korántsem válik el egymástól egyértelműen az alkancellár és a kancellár szerepköre. További kutatást igényel annak vizsgálata, hogy a tatárjárás után mikor veszi át az alkancellár az oklevéladó szerv tényleges irányítását Benedektől, aki egészen 1261-ben bekövetkezett haláláig viselte a kancellári címet.¹¹³

Végezetül kijelenthetjük, hogy a dolgozatom címében szereplő mindhárom jelző igaz IV. Béla kancelláriájára a vizsgált években. Trónra lépése után történt egy konzervatív fordulat, hiszen az egyszerűbb és ünnepélyesebb kiváltáslevelek kettőségének eltörlésével Ugrin kancellár 1217. évi reformjait forgatták vissza. Ez valószínűleg az apja politikájával való teljes szembeforduláshoz köthető: IV. Béla a kancellária működésén is szerette volna láttatni a III. Béla kori állapotokhoz való visszatérés szándékát.¹¹⁴ Szerves folytatásról is beszélhetünk, hiszen II. András kancelláriai személyzetének egy része biztosan 1235 után is tevékenykedett a királyi oklevelek körül. Béla a képzett kancelláriai személyzet magyarországi hiánya miatt kényszerülhetett az 1235 előtti központi okle-

¹⁰⁹ Érdemes utalni Miklós szebeni prépostra, aki 1234-ben és 1240-1241-ben is alkancellárként tevékenykedett. – ZSOLDOS 2011, 110.

¹¹⁰ Veres 2016, 23–34.

¹¹¹ ZSOLDOS 2011, 109–110.

¹¹² ZSOLDOS 2011, 109–110.

¹¹³ ZSOLDOS 2011, 109–110.

¹¹⁴ KRISTÓ 1984, 1347., KRISTÓ 2007, 216-217., 224-225.

véladó szerv dolgozóinak integrációjára. A két szervezet közötti folytonosságra a leg-szembeesőbb példa minden bizonnyal Miklós szebeni prépost személye, aki 1234-ben és 1240-1241-ben is királyi alkancellárként tevékenykedett. Végül reformok is történtek, ugyanis a földvisszavételek írásba foglalásával a hercegi kancelláriának egy teljesen új kormányzati funkciót is el kellett látnia, amely sokkal gördülékenyebben történhetett egy új, erre a célra megalkotott diplomatípus használatával. A hercegi revokációs oklevelek hatása pedig 1235 után is kimutatható a birtokvisszavételek második hulláma és a várelemek és udvarnokok helyzetének rendezése kapcsán kiadott diplomákban.

Függelék

1. táblázat: A dolgozathoz felhasznált oklevelek szövegeinek forrásai

Dátum*	Regarp. Szám	Felhasznált oklevélszöveg forrása
II. András**		
1206	222	HO VII. 2.
1217	340	HO V. 8–9.
1217k	344	CDCr III. 123.
1218	349	ÁUO VI. 393–394.
1218	350	CDES I. 179–180.
1219	352	ÁUO VI. 402–403.
1219	354	ÁUO VI. 399–402.
1221	364	UBURG I. 82–84.
1221	365	CDCr III. 199–201.
1221	368	ÁUO I 171–175.
1221	373	MES I. 277–278.
1222	385	ÁUO I. 183–184.
1222k	388	CDES I. 205–206.
1224	403	ÁUO I. 196–197.
1224	412	SOLYMOSI 1998. 200–201.
1225	423	BTOE 18–19.
1225	424	ZW I. 43.
1227	435	ÁUO I. 223.
1229	453	ÁUO VI. 482.
1230	463	UBURG I. 122.
1231	473	ÁUO VI. 497.
1232	489	ÁUO XI. 240.
1232	494	ÁUO VI. 503–505.
1233	511	HO V. 12–14.
1233	512	HO IV. 14–19.
1233	514	ÁUO I. 305–306.
1233	515	VOS 91—94.
1235	537	THALLÓCZY 1897. 583–585.
1235	538	ÁUO VI. 567–568.
1235	539	MES I. 310.
1235	540	ÁUO VI. 569–570.

IV. Béla		
1220	567	CDCr III. 186-187.
1222	568	CDCr III. 219-220.
1224	569	HO VIII. 142.
1224.12.24.	570	CDCr III. 238-240.
1224k	571	UBURG I. 99.
1225	572	ÁUO XI. 184-186
1225	573	ÁUO XI. 180-181.
1225	574	CDCr III. 247-248
1225	575	CDCr III. 249-250
1225	576	ÁUO XI. 182-184.
1225	577	CDCr III. 248-249.
1226	578	CDCr III. 261.
1226	579	ÁUO XI. 192-193.
1227	580	ÁUO XI. 200.
1227	581	DL 131., FEJÉR CD III. 2. 117
1229	582	HO VIII. 25-26.
1229	583	UBURG I.117
1229	584	DF 200 628., FEJÉR CD. VII. 1. 220-223.
1229	585	MES I. 271.
1229	586	RA I/2. 180.
1229	587	DF 263 117., FEJÉR CD III. 2. 196-197.
1230	589	ÁUO XI. 215.
1230	590	HO VII. 19.
1230	591	ÁUO XI. 214.
1230	592	HO VII. 19-20.
1230	593	ÁUO VI. 485.
1231	595	ÁUO XI. 236-237
1231	596	ÁUO XI. 234-235
1231	597	UBURG I. 136-137.
1233.08.22.	599	ÁUO I. 306-307
1233	600	ÁUO I. 308-309.
1233	601	FEJÉR CD III. 2. 364-365.
1233	602	ZW I. 58.
1235	608	CDES II. 1. sz. 3-5. p.
1236.03.02.	610	ÁUO VII. 9.
1236.03.02.	611	ÁUO VII. 31-32.
1236.06.16.	612	ÁUO II. 36.
1236	614	ÁUO VII. 8.

◆ REFORM, KONZERVATÍV FORDULAT VAGY SZERVES FOLYTATÁS? ◆

1236.11.07.	617	CDES II. 11. sz 10-11. sz.
1237.05.11.	620	RA I/2. 190. VOS 47. sz. 97-98. o.
1237.06.24.	621	ÁUO VII. 27-31.
1237.07.05.	622	CDES II. 21. sz. 16-17. p.
1237.10.29.	623	ÁUO II. 55.
1237.10.29.	624	ÁUO II. 56.
1237.10.29.	625	CDES II. 23. sz. 17-18. p.
1237.11.10.	626	MES I. 321-322.
1237.11.19.	627	ÁUO VII. 32-33.
1237.11.20.	628	ÁUO VII. 33-34.
1237.12.04.	629	ÁUO II. 57.
1237.12.27.	630	ÁUO VII. 54-55.
1237k	635	ÁUO II. 1-26.
1238.01.29.	637	DL 106 180., FEJÉR CD IV. 1. 104.
1238.02.12.	638	ZW I. 66-68.
1238.04.28.	639	DL 106 117., FEJÉR CD. IV. 1. 135-136.
1238.05.03.	640	ÁUO VII. 53-54.
1238.05.23.	641	ÁUO VII. 60.
1238.06.11.	643	ÁUO III. 2-3.
1238.06.23.	644	CDES II. 40. sz. 27-28. p.
1238	647	CDES II. 47. sz. 33. p.
1238	648	CDES II. 45. sz. 31-32. p.
1239.03.06.	654	ÁUO VII. 66-67
1239.03.20.	655	CDES II. 51. sz. 36-37.
1239.04.19.	656	ÁUO VII. 67-69
1239.05.18.	657	ÁUO VII. 70-71.
1239.06.11.	658	UBURG I. 191-192.
1239.09.29.	659	CDES II. 54. sz. 39. p.
1239.09.29.	660	CDES II. 55. sz. 39-40 p.
1239	661	HO VI. 37.
1239	662	CDES II. 56. sz. 41. p.
1239.11.07.	665	CDCr IV. 89-90.
1239.11.22.	666	ÁUO VII. 76-77.
1239.11.26.	667	FEJÉR CD. IX. 7. 656-657.
1239k	670	PR I. 762. (1238—39.)
1240.02.07.	672	HO VI. 38-39
1240.03.13.	673	CDES II. 65. sz. 46-47. p.
1240.03.21.	674	ZW I. 68-69.
1240.04.02.	675	ÁUO II. 100-101.

1240.04.06.	676	HO VIII. 35-37
1240.04.22.	677	ÁUO XI. 312.
1240.04.25.	678	HO III. 5-7.
1240.05.11.	679	HOKL. 8.
1240.05.12.	680	UBURG I. 195.
1240.05.20.	682	UBURG I. 196.
1240.05.26.	684	HO VIII. 421.
1240.06.18.	685	ÁUO II.101-102.
1240.07.09.	686	ÁUO II. 191- 192. (1247)
1240.07.14.	687	ÁUO VII. 96-99
1240.07.23.	688	CDES II. 76. sz. 54--55.
1240.07.28.	689	HO VIII 422-425.
1240.08.09.	690	ÁUO VII. 104-105.
1240.08.12.	691	ÁUO VII. 100-102.
1240.09.10.	692	ÁUO VII. 103-104.
1240.12.11.	694	RA I./2. 209.
1241.02.27.	704	CDES II. 95. sz. 62-63 p.
1241	705	FEJÉR, CD. IV. 1. 149-152. (1239)
1241.05.18.	706	CDES II. 99. sz. 65-66. p.
1241	707	ÁUO II. 126-127.
1241.09.23.	709	DL 66 509., BLAGAY-OKLT. 9.
1241	711	RA I./2. 213.
* A csak évvel kelezett okleveleknél ezt a tényt külön nem jelzem		
** II. Andrásnak csak a jelen dolgozatban idézett okleveleit vettem fel a táblázatba		

2. táblázat: A dolgozatban vizsgált arengák azonosított párhuzamai				
Év:RA	Vizsgált arenga	Év:RA	Szövegpárhuzam	Megjegyzés
1233:602	„Regie incumbit excellentie metiri merita singulorum et unicuique pro meritis respondere, <i>quippe ut famulantium mentes fervore fidelitatis accincte, magis ac magis ad exercenda virtutis opera inflammentur.</i> ” (ZW I. 58.)	1224:402	„Cum ex regie dignitatis officio teneamur metiri merita singulorum et cuique pro meritis respondere [...]” (CDCr III. 230—231.)	Az arengának a felütése nagyon közeli szövegrokona egy 1228-as az új intézkedésekhez köthető oklevélével.
1235:608	„Cum regum omnium et regnorum potentia in sola suorum fidelitate consistat <i>cumque fidelitas ipsa virtutes alias politicas antecellens</i> , quanto nec hominibus ex corruptela seculi senescentis infectis rarior reperitur, tanto carior <i>sit habenda et premiis amplioribus compensanda, quumque sui merito omnem affluentiam temporalem transcendat; dignum est et rationi consentaneum, ut ipsam inventam sic regum celsitudo habeat commendatam ac</i>	1219:354	„Cum regum omnium et regnorum potentia; <i>pax et securitas</i> in sola suorum fidelitate consistant; <i>merito apud regie serenitatis providentiam fidelitatis firmitas ceteris est virtutibus politicis preferenda</i> , et quanto nunc hominibus, ex corruptela seculi senescentis infectis, <i>et in malum pronis existentibus, ea rarior invenitur in terris; tanto carior est habenda et premiis amplioribus compensanda</i> ” (ÁUO 399—400.):	Kurcz szerint a Ra 608-as oklevél arengája szempontjából fontos változás, hogy míg korábban a <i>regnorum potentia</i> az egyházon, és az egyház támogatásán nyugodott, addig 1235-ben már az alattvalók hűségén. (KURCZ 1962, 338-339.)

	manu largiflua premiatam, ut ceteri remunerationis contemplatione provocati ad fidelitatis opera exercenda fortius accendantur.” (CDES II. 1. sz. 3—5. o.)			
1237:630	“Digna remuneratione fidelitas dignis debet stipendiis a regie celsitudinis serenitate refoveri, quatenus et humanum iustitie debitum impendatur, et retributionis exemplo fidelium numerus augeatur.” (ÁUO VII. 54– 55.)	1206:222	“Digna remuneratione fidelitas dignis debet a regie celsitudinis serenitate stipendiis refoveri, quatenus et humanum iustitie debitum impendatur, et retributionis exemplo fidelium numerus augeatur.” (HO VII. 2.)	
1237:630	“Digna remuneratione fidelitas dignis debet stipendiis a regie celsitudinis serenitate refoveri, quatenus et humanum iustitie debitum impendatur, et retributionis exemplo fidelium numerus augeatur.” (ÁUO VII. 54– 55.)	1235:538	“Digna remuneratione fidelitas dignis debet stipendiis a regie celsitudinis serenitate refoveri, quatenus et humanum iustitie debitum impenditur, et retributionis exemplo fidelium numerus augeatur” (ÁUO VI. 567– 568.)	Az 1235-ös oklevél II. András kancelláriájáról került ki
1238:641	“Cum ante oculos regie maiestatis sibi fideliter assistentium merita ingratitude silentio non debeant preteriri.” (ÁUO VII. 60.)	1235:612	“Cum ante oculos regie maiestatis sibi fideliter assistentium merita non debeant ingratitude silentio preteriri” (ÁUO II. 36.)	Az 1235-ös oklevél IV. Béla kancelláriájáról került ki
1239:655	„Quoniam rebus iuste dispositis causisque legitime	1198:172	“Quoniam factis, que scriptis carent autenticis, processu	

	<p><i>ordinatis novercari solet oblivio, convenit ut ea, que in posterum conservanda sunt, scripture congruo confirmentur testimonio.</i>"</p> <p>(CDES II. 51. sz. 36—37. o.)</p>		<p><i>temporis solet oblivio novercari, hoc singulare remedium adinvenit humana sollertia, ut, quod memoria dignum creditur, testimonio literarum commendetur.</i>"</p> <p>(UBURG I. 34—35.)</p>	
<p>1239:660 1239:660 1240:682 1240:686</p>	<p><i>„Effectum iusta postulantibus indulgere, tam vigor equitatis, quam ordo exigit rationis, presertim cum petentium vota et pietas adiuvat, et iustitia non relinquit.</i>"</p> <p>(Uburg I. 196.)</p>	1165*	<p><i>„Effectum iusta postulantibus indulgere et vigor equitatis et ordo exigit rationis, presertim quando petentium voluntatem et pietas adiuvat et veritas non relinquit.</i>"</p> <p>(PL 200. 378.)</p>	*III. Sándor pápa oklevelet
1240:673	<p><i>„Cum virtus premio et fidelitas remunerationis beneficio nullatenus carere debeant, tanto nos subditorum meritis favorabiliter respondere intendimus, quanto nobis eosdem volumus pleniori fidelitate indesinenter famulari"</i></p> <p>(CDES II. 65. sz. 46-47. o.)</p>	1240:694	<p><i>„Cum virtus premio et fidelitas retributionis merito nullatenus carere debeat, tanto nos subditorum meritis favorabilius respondere intendimus, quanto eosdem volumus pleniori fidelitate indesinenter famulari."</i></p> <p>(RA I./2. 209.)</p>	

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- ÁUO *Árpádkori új okmánytár.* Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest/Bp. 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica Diplomatica)
- BLAGAY-OKLT. *A Blagay-család oklevéltára.* Szerk. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. Bp. 1897.
- BTOE *Budapest történetének okleveles emlékei.* Csánky Dezső gyűjtését kieg., s. a. r. Gárdonyi Albert. I. Bp. 1936.
- CDCr *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae.* Ed. Marko Kostrenčić, Tadija Smičiklas, Duje Rendić-Miočević. I–XVIII. Zagabria 1904–1990.
- CDES *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* Ed. Richard Marsina. Vol. I–II. Bratislava 1971–1987.
- DF *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.*
- DL *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.*
- FEJÉR CD *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda 1829–1844.
- HO *Hazai okmánytár.* Szerk. Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső, Ipolyi Arnold. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891.
- HOKL. *Hazai oklevéltár.* Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp. 1879.
- MES *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* Ed. Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek, Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburtius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. I–IV. Strigonium–Bp. 1874–1999.
- PL 200 *Alexandri III Romani Pontificis Opera Omnia, Id Est Epistolae et Privilegia Ordine Chronologico Digesta.* Accurante J.-P. Migne. I. Paris 1855. (Patrologia Latina CC.)
- PR *A pannonhalmi szent-Benedek-rend története.* Szerk. Erdélyi László. I–XII. Bp. 1902.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. I–II/4. Bp. 1923–1987.
- UBURG *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg.* Hrsg. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Erich Reiter, Leonhard Prickler. Band I–V. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999.

- VO Gutheil Jenő: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1523)*. Kiadásra előkészítette: Kredics László. Veszprém 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOS *Veszprém város okmánytára*. Pótkötet (1000–1526). Összeáll. Érszegi Géza, Solymosi László. Veszprém 2010.
- ZW *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. I–VII. Hermannstadt–Bucuresj 1892–1991.

SZAKIRODALOM

- ACHIM 2006 Viorel Achim: La Coumanie de l'espace extra-carpatique à l'époque de la domination hongroise, 1227-1241. *Revue roumaine d'histoire* 45 (2006) 3-25.
- BARABÁS 2015a Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében*. Pécs 2015.
- BARABÁS 2015b Barabás Gábor: A magyar királyi család címhasználat a 13. század elején a magyarországi és a pápai források tükrében. *Turul* (2015) 121-129.
- BÁRÁNY 2012 Bárány Attila: II. András külpolitikája. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár 2012.
- ENGEL 2001 Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp. 2001.
- FEJÉRPATAKY 1885 Fejérpataky László: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Bp. 1885.
- GYÁRFÁS 1992 Gyárfás István: *A jász-kunok története*. I-IV. Hasonmás kiad. Bp. 1992.
- HAJNAL 1914. Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról. *Turul. A Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság Közlönye* 32 (1914) 1-19.
- HÓMAN 1935 *Magyar történet 1. Az ősidőktől a XII. század végéig, XIII-XIV. század 1. rész*. Bp. 1935.
- KOVÁCS 2014 Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol bódításig*. Bp. 2014.
- KRISTÓ 1984 Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116–1241). In: *Magyarország története tíz kötetben. 1/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk. Székely György. Bp. 1984.
- KRISTÓ 2001 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései” *Századok* 135 (2001) 251–300.
- KRISTÓ 2007 Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Bp. 2007

- KURCZ 1962 Kurcz Ágnes: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 70 (1962) 323-354.
- MARSINA 1971 Richard Marsina: Die Arengen in ungarischen Urkunden bis zum J. 1235. *Folia Diplomatica* (1971/1) 215-225.
- PAULER 1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 2. jav. kiad. Bp. 1899.
- SOLYMOSSI 1981 *Magyarország történeti kronológiája: a kezdetektől 1970-ig: négy kötetben. I. A kezdetektől 1526-ig*. Szerk. Solymosi László Bp. 1981.
- SOLYMOSSI 1998 Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Bp. 1998.
- SZENTPÉTERY 1930 Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)
- SZENTPÉTERY 1964 Szentpétery Imre: A harmadik személy szerepe a középkori oklevelek kiállításában. *Levéltári Közlemények* 35 (1964) 161-172.
- TAKÁCS 2012 Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Bp. 2012.
- THALLÓCZY 1897 Thallóczy Lajos: Árpád-házi Jolán Aragon királynője. *Századok* 31 (1897) 577—592.
- VERES 2016 Veres Kristóf György: *A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között*. [MA diplomamunka kézirat] Bp. 2016.
- WEISZ 2012 Weisz Boglárka: II. András jövedelmei: régi és új elemek. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár 2012.
- ZSOLDOS 2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. Bp. 2011.
- ZSOLDOS 2012 Zsoldos Attila: Egy új II. András-kép felé. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár 2012.

Abstract

Reform, Conservative Turn or Organic Development? *The Chancellery of Bela IV of Hungary between 1220 and 1241*

In this paper I examine the invocatio, intitlacio, inscriptio, salutatio, arenga and promulgatio of the charters surviving in full text issued by Bela IV between 1220 and 1241. The systematic analysis of the various formulas utilised in these charters has not been attempted by previous scholars like István Hajnal or Imre Szentpétery. Such an inquiry on the other hand can shed light on the otherwise elusive shifts and changes in the functioning of the chancellery, further elaborating the findings of earlier scholarships.

As a result of my analysis I reached the following conclusions: First, the earliest charters of duke Bela adhere firmly to those issued by his father's royal chancellery, this gradually changed after 1224. Secondly, a noticeable shift can be identified in the charters in 1226 – the year Bela was transferred from Slavonia to Transylvania by Andrew II –, consequently some changes must have happened regarding the personnel of the duke's chancellery. Thirdly, after Bela's ascension to the throne in 1235 his charters resemble closely those issued by his father, so it is safe to assume that in 1235-1236 a significant amount of continuity existed between the staff of King Andrew II's chancellery and that of his son's.

Lastly, all three attributes mentioned in the title of this paper can be used to describe the chancellery of Bela IV. A conservative turn was made by annulling some of the reforms made in 1217, whereas the chancellery also continued on a course of organic development owing to the continued presence of Andrew II's staff, additionally significant reforms were also made: a new kind of charter was devised to accommodate the countrywide policy of the annulment of former royal donations.